

Marina Biti

O SUODNOSU MENTALNIH I JEZIČNIH SVJETOVA IZ PERSPEKTIVE KOGNITIVNE STILISTIKE

dr. sc. Marina Biti, Filozofski fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak

UDK 81'23

U radu se raspravlja o složenome odnosu jezika i mišljenja, pa tako i o ulozi percepcije, mozga i uma u formiranju mentalnoga svijeta i u njegovu preformuliranju ili "prevođenju" u onaj verbalni. Verbalni se produkt tih složenih suodnosa motri kao izdanak spoznajnoga procesa koji nadalje podliježe i verbalnoj stilizaciji kako bi u prostoru kulture zaživio kao kulturna činjenica, a tako i sam postao predmetom koji iznova posreduje perceptivne reakcije, otvara nove mentalne prostore i postaje pretpostavkom verbalizacijskoga čina u procesu čovjekova spoznajnog unapređivanja.

Ključne riječi: jezik, mišljenje, mozak, um, jezik mišljenja, percepcija, verbalizacija, emfaza, stilizacija

1. Uvod

Jezik i mišljenje su povezani, ali kako? Na dvama polovima toga odnosa razvijaju se različite, pa i suprotne tvrdnje. Lingvistički determinizam koji se izvodi iz Sapir-Whorfove hipoteze podčinjava mišljenje diktatu jezika čime se minimalizira formativna uloga mišljenja i otvara prostor orwellovskim spekulacijama o mogućnostima kontrole misli posredstvom strogo normirana jezika. Nešto blažu varijantu toga stava predstavlja lingvistički relativizam koji u razlikama među jezicima vidi uzroke razlikama u sferi mišljenja među njihovim govornicima. Kognitivna znanost, međutim, dovodi u pitanje postavku o mogućnosti jezikom diktirana mišljenja, kao i onu o jezično kondicioniranim razlikama u mišljenju govornika različitih jezika, sve dok se takve pretpostavke baziraju isključivo na analizi jezika. Možemo li uistinu tvrditi da mislimo drukčije stoga što se drukčije izražavamo? Bez obzira što u pojedinim jezicima možemo zamijetiti manjak nazivlja za imenovanje pojedinih nijansi kolorističkoga spektra (npr. u Navajo jeziku koji plavo i zeleno podvodi pod isti naziv), a u drugima osebujnih načina za njegovu demarkaciju (npr. u ruskom koji neke nijanse označava zasebnim imenima, npr. tamno

plavu i nebesko plavu) znači li to uistinu da se govornici tih jezika kognitivno razlikuju, da uistinu drukčije vide i drukčije razumijevaju boju? Ovisi li postojanje pojma o postojanju jezičnoga naziva? Nisu li deskripcija, jezično posuđivanje i srodni zamjenski postupci legitiman jezični iskorak kojem se pribjegava u slučaju potrebe za označavanjem pojmova koje dotični jezik izravno ne imenuje? U svjetlu takvih argumenata, kognitivna je znanost sklona minimalizirati utjecaj jezika na mišljenje, a u nekim slučajevima čak ga i izravno negirati u korist suprotne postavke o univerzalnosti mišljenja koja zaprima oblik hipoteze o postojanju jezika mišljenja, ili mentalnoga jezika ("mentalese")¹ kao unutrašnjega koda na kojem se utemeljuju spoznajni procesi i sam jezik.

Ideja univerzalnoga jezika mišljenja kao i ideja uma diktirana jezikom (a u oba se slučaja radi o svojevrsnoj prilagodbi, kognitivističkoj ili lingvističkoj, apriorističkoga pristupa bilo mišljenju bilo jeziku) krajnosti su opterećene slijepim pjegama, koje svoj predmet – bilo da je posrijedi um ili jezik – vide izolirano od brojnih drugih razvojnih i diferencijacijskih faktora povezanih kako s uspostavom jezika tako i s razvojem mišljenja. Jezik ne egzistira sam po sebi: on, kao sredstvo komunikacije u organiziranoj ljudskoj zajednici, ne može biti lišen ideološkog, političkog i kulturnoga naboja koji vrši utjecaj na sferu mišljenja pripadnika dane kulture. On nije puko sredstvo referiranja, već živ organizam koji u intendirane poruke govornika, ma kako se neutralnima u pojedinim slučajevima one mogle pričinjati, upisuje i značenja kulture kojoj pripada, a s njima i poruke putem kojih se oblikuju svjetonazori i viđenja. Tako seksistički govor nije samo odraz neravnopravnosti spolova u danoj ljudskoj zajednici; on je i sredstvo održanja slike svijeta koja takve odnose podržava i učvršćuje. Slično vrijedi i za politički diskurs koji obiluje iskaznim formama kojima je cilj – a nerijetko i učinak – oblikovanje svijesti koja pogoduje održanju moći vladajućih struktura svih političkih ustroja, ne samo totalitarnih već, u rafiniranijim i prikrivenijim oblicima, i onih demokratskih. Takvi, pa i brojni drugi jezikom posredovani pritisci mogu imati, pa i imaju, sasvim realne učinke na sferu mišljenja: oni odgajaju glasačke mase i formiraju redove političkih poslušnika, podčinjenih žena i dominantnih muškaraca, materijalnim vrijednostima zadojenih potrošača, idolopoklonika i vjerskih fanatika, pripadnika klanova i sljedbenika sekta, članova kriminalnih i terorističkih grupacija, raznovrsnih interesnih asocijacija i klubova i dr. Jezične strategije formiranja svijesti brojne su i raznolike, a mahom se mogu podvesti pod postupke prikrivanja stvarno intendiranih značenja (kao u slučaju pravdanja agresivne ratne politike humanim ciljevima spašavanja treće strane obrazlagana na primjeru američke politike Zaljevskog rata)² ili

¹ Obično se barata tzv. *minimalnom hipotezom jezika mišljenja koju sačinjava ideja da naše sposobnosti mišljenja ovise o reprezentacijskome sistemu u kojem se složene reprezentacije izgrađuju iz zalihe bazičnih elemenata; značenje kompleksnih reprezentacija ovisi o njihovim strukturama i o reprezentacijskim osobinama bazičnih elemenata; bazični se elementi pojavljuju s istim značenjem u mnogim strukturama.* (Wilson i Keil, 1999: 452)

² Usp. Lakoff, G. (1991) *Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf.*

njihova inhibiranja (npr. posvećivanja uloge žene-majke-žrtve i osude/progona svakog oblika iskoraka iz takvih okvira u patrijarhalnim zajednicama), u čitavu repertoaru stilske ornamentike – eufemizama, hiperbola, hijazama, paralelizama, gradacija, kumulacija i inih retoričkih sredstava pomoću kojih se uređuju konceptualni prostori determinirani konkretnim ciljevima i svjetonazorima jezičnih, interesnih, ideoloških i drugih društvenih grupacija koje ih prakticiraju i jezično provode.

No bez obzira na sve to, pretjerano bi bilo tvrditi da se mišljenje bezuvjetno podvrgava diktatu jezičnih kanona, pa i u uvjetima nemala pritiska koji nužnošću smjene povijesnih sustava i perturbacija u odnosima moći u svim društvenim mikrosferama dopire iz nadređenih pozicija promotora raznih ideološko-kulturnih obrazaca. Ono im se barem jednako toliko opire koliko im se podvrgava, o čemu pak svjedoči uspostava uvijek novih jezičnih i društvenih pogona. To potvrđuju novonastala društvena uređenja ponikla na srušenim totalitarnim sustavima, kao i brojni emancipacijski pokreti (feministički, rasni, kulturni i drugi) i ini društveni preokreti povezani s rušenjem diskriminirajućih društvenih odnosa, s raskrinkavanjem njihovih jezičnih uporišta i s tvorbom uvijek novih diskursnih formacija. Mišljenje se u konkretnim društvenim konstelacijama nemalo podvrgava jezičnome kroćenju, no u povijesnoj se dinamici ljudskih zbivanja vođenoj uvijek iznova potrebom za napretkom u konačnici ipak prikazuje – neukrotivim.

Proizlazi da je utjecaj jezika kao jednog od označiteljskih sustava – a samim time i utjecaj u jezik upisane kulture, običaja, nasljeđa – teško do kraja osporiti, što indirektno potkrepljuje i antropološka vizura kojom se emfatički ustvrđuje da *čovjek neizmijenjen običajima pojedinih mjesta faktički ne postoji, da nikada nije postojao, a što je najvažnije, da ne može ni postojati po samoj prirodi stvari.*³ Uz antropološka se istraživanja ponekad vezuju mitovi i zablude, poneke i s anegdotalnim prizvukom,⁴ no to ne umanjuje činjenicu da ona podastiru i ozbiljno dokumentirane studije koje mogu uputiti na zaključak da kultura može imati snagu dubinskog označavanja ljudske psihe. Čak i ako se pitanje dubine toga zadiranja može držati spornim na širem uzorku

³ Geertz (1973: 35). Usp. poglavlje: *The Impact of the Concept of Culture on the Concept of Man*.

⁴ Teze o egzotičnosti drugih kultura nerijetko se preuzimaju i prenose bez dostatne provjere, što doprinosi kreiranju mitova i zabluda, pa i previđanju dokumentiranih priloga koji ih potiru.. Tako su se i neke Whorfove pod lupom kasnijih ozbiljnih studija pokazale upitnima, zasnovane na nedovoljnim uzorcima i jednostranim analizama, poput one da u jeziku Hopi nema riječi ili gramatičkih konstrukcija putem kojih bi se referiralo na vrijeme (što je uvjerljivo opovrgnuo antropolog Ekkehart Malotki), ili o broju riječi koji Eskimi referiraju na snijeg koji navodno nadmašuje mnogo siromašnije fondove u drugim jezicima. Bez obzira na materijal kojim se dokazivalo suprotno, Whorfove su teze našle svoj put u brojne članke drugih autora, pa i u udžbenike, a u činu prenošenja zadobivale i nove elemente pretjeranosti, da bi tako prerasle u svojevrsnu urbanu legendu. Nastanak te legende opisala je antropologinja Laura Martin, a tu studiju je popularizirao lingvist Pullum svojim esejem *The Great Eskimo Vocabulary Hoax and Other Irrelevant Essays on the Study of Language* (1991).

kultura, već se i pojedine studije slučaja⁵ mogu smatrati prilogom problematizaciji gledišta o univerzalnosti uma i o njegovoj jezičnoj i kulturnoj nedodirljivosti.

Iz perspektive spoznajne evolucije tako se i sama dostupnost javnih simboličkih struktura (među kojima, dakako, istaknuto mjesto ima upravo jezik) može tumačiti kao jedan od razvojnih čimbenika ljudskog nervnog sustava uspostavljena u pravcu izgradnje imanentno ljudskog, autonomnog modela djelovanja. Utjecaji se vanjskih struktura mogu posve isključiti sve do razine nižih sisavaca u kojih je veći dio razvoja autonomnih centralnih polja objašnjiv razvojem novih nervnih mehanizama. S druge strane, u viših sisavaca nije ustanovljena pojava takvih novih nervnih mehanizama koji bi sami po sebi bili dostatnom najavom čovjekova evolucijskog iskoraka. Porast neurona bez sumnje je povezan s mentalnim procvatom ljudske jedinice, no u svjetlu uvida u simultaniteta (a ne, dakle, uzastopni slijed) pojave velikoga ljudskoga mozga i ljudske kulture, prihvatljivim se iščitava zaključak Clifforda Geertza da se *najrecentnije evolucijske promjene u nervnoj strukturi sastoje od pojave mehanizama koji istovremeno dopuštaju održanje kompleksnijih kontrolnih polja i koje sve više omogućuju determinaciju ovih polja u smislu intrinzičnih (prirodnih) parametara*.⁶

Nameće se pitanje: je li i mentalni jezik ili jezik mišljenja jedan od neuronski podržanih intrinzičnih ili prirodnih parametara koji determiniraju uspostavu ljudskog modela djelovanja, a koji se u okolnostima specifičnih jezično-kulturnih utjecaja i sam podvrgava izvjesnome stupnju kulturnog diferenciranja? Ako jest, o kojim je parametrima on sam ovisan? Kako mu pristupiti, kako ga iščitati, kako uopće potvrditi njegovo postojanje?

2. O suodnosu jezika mišljenja i verbalnoga jezika

Jezik se misli – neverbalni, mentalni jezik – u neuroznanosti povezuje s procesom osvještavanja čovjekova *ja*, s nastajanjem svijesti jedinice o sebi samoj. Taj je proces, suprotno prividu njegove dovršenosti koji vezujemo uz pojam sazrijevanja ljudske jedinice, kontinuiran i uvijek nedovršen; uspostavljanje temelja svjesnoga djelovanja ("core consciousness") povezano je s neprestanim, cjeloživotnim previranjima u samoj jezgri. U simultanu, interferentnom, nemalim dijelom i kolidirajućem suodnosu svjesnog i nesvjesnog, *ja* se kreira i konstantno rekreira kao mentalno osviješten izvod vlastita tjelesnoga prototipa (*proto-ja*)⁷ koji u suodnosu sa svijetom prepoznaje sebe

⁵ Clifford Geertz tako navodi primjer balineškog transa, stanja mentalne dizasociiranosti tijekom kojega Balinezi demonstriraju zapadnome umu nezamislive oblike ponašanja (odgrizanje glava žive peradi, samoubadanje bodežima, divlje bacanje vlastitih tijela, nevjerojatne ekvibracijske majstorije, podražavanje seksualnog čina, konzumiranje fekalija...) koji mogu trajati i do više sati, nakon čega se bude ne sjećajući se ničega, no s osjećajem vrhunskoga zadovoljstva. (1973: 36)

⁶ Geertz (1973: 83) Usp. poglavlje: *The Growth of Culture and the Evolution of Mind*.

⁷ Prototipsko *ja* ili *proto-ja* termin je koji rabi Antonio Damasio, a on uključuje bitne odrednice ljudskog organizma: njegovo opće unutrašnje stanje, utrobu, vestibularni sistem i mišićno-skeletni okvir. *Proto-ja* je koherentna zbirka nervnih uzoraka koji mapiraju, iz trenutka u trenutak, stanje fizičke strukture

tragovima promjena koje mu takav odnos nanosi. Na ishodišnoj razini te jezgrene relacije služimo se neuronskim mapama prvoga reda pomoću kojih zapažamo učinke interakcija vlastita bića s predmetima i sa svijetom. Percepcija objekata i njihovih svojstava (bili to predmeti, lica, pejzaži, melodije ili što drugo) posreduje nam tako mogućnost kontakta s vlastitim bićem kroz osjete ugone ili neugode kao efekata djelovanja samih predmeta na ljudski organizam. Osjeti su to koji u svojoj dnevnoj i kontinuiranoj mnogostrukosti najvećim svojim dijelom izmiču verbalizaciji, izničući iz gustih mreža svih mikrosценarija ili *priča* u koje se uključujemo već i pukom inercijom kretanja i svojeg mislećeg postojanja.⁸ Neverbalizirane priče ili događanja tijela koja svoj narativni okvir ("inicijalno stanje" : "interakcija s predmetom" : "promijenjeno stanje") crpu iz same i neizbježne interakcije organizma i predmeta, zaživljavaju selektivno – slijedom varijabilne snage osjeta koje u nama pobuđuju. Jednom selektirane, one se podvrgavaju značenjskome procesuiranju da bi se transformirale u sustav predodžbi o predmetima i o pojavama i da bi se generički situirale u kakav prostorni i vremenski okvir. Organizam koji uslijed gustih dnevnih mikrozbivanja osjeća sinergijske učinke njihovih u sebe utisnutih tragova prototipski se odnosi spram svojega ja koje iz mnoštva podražaja i njima izazvanih promjena izdvaja momente putem kojih identificira vlastita stanja, prepoznaje sebe. U nekoj točki toga neverbalnoga procesa nesvjesno se pretapa sa svjesnim: u formirane se predodžbe o predmetima upisuje svijest o njihovu djelovanju. To je razina svijesti koja omogućuje pristup neuronskim mapama drugoga reda putem kojih postajemo kadri iščitavati značenja tako posredovanih svjedočanstava o nama samima.⁹

Sinergija takvih efekata tvori naša stanja: osjećamo se možda dobro, ili loše, umorni smo, ushićeni ili možda sjetni. Impresije zbivanja koja jedva pamtimo ostavljaju u nama svoje tragove. Ti tragovi su značenja koja mahom ostaju lišena označitelja, no ipak se pohranjuju u mentalnim prostorima koji su se otvorili uslijed verbalno

---

organizma u njegovim mnogim dimenzijama. Damasio (2000: 154) Povezanost *proto-ja* i organizma bitna je sastavnica Damasiove hipoteze koju on formulira na sljedeći način: *temeljna svijest se javlja kada reprezentacijski mehanizmi u mozgu generiraju predodžbeni, neverbalni prikaz o tome kako procesuiranje predmeta od strane organizma utječe na samo stanje organizma, i kada ovaj proces podupire predodžbu uzročnoga predmeta, ističući ga putem spacijalnog i temporalnog konteksta.* Damasio (2000: 169)

⁸ Povezanost perceptivnih stanja s djelovanjem i zbivanjima glavna je problemska okosnica studije naslovljene *Action in Perception* koju Alva Noë uvodno formulira na sljedeći način: *Perceptivno iskustvo zadobiva sadržaj zahvaljujući tome što posjedujemo tjelesne vještine. Ono što percipiramo određeno je onim što činimo. Na načine koje kanim precizirati, mi odjelotvorujemo svoje perceptivnog iskustvo: mi ga u djelatnome činu sami provodimo.* (2004: 1)

⁹ I nadalje: *Mapiranje posljedica povezanih s predmetima odvija se unutar neuronskih mapa prvoga reda koje reprezentiraju proto-ja i predmet; prikaz kauzalnog odnosa između predmeta i organizma može se dohvatiti samo iz perspektive neuronskih mapa drugoga reda. Gledajući unatrag i služeći se slobodom metafore moglo bi se reći da trenutačni neverbalni prikaz kazuje priču o organizmu zahvaćenu u činu reprezentiranja vlastite promjene stanja u samom tijeku reprezentiranja čega drugog.* No zapanjujuća je činjenica da je zamjetni entitet onoga koji dohvaća upravo kreiran u samoj priči o dohvaćanju. Damasio (2000: 170)

nezabilježenih isječaka iskustava nastalih tijekom kontinuirane interakcije bića i svijeta. U nedostatku riječi, "osjećamo" u sebe pohranjena značenja, neverbalno komunicirajući sa svojim prototipskim ja – polučujući iz njega građu pomoću koje odgonetavamo tko smo. Naše se ja, dakle, profilira iz građe o svemu drugome; ono je izvedena instanca ili instanca drugoga reda koja, u konačnici, determinira značenja koja pripisujemo svijetu, koja nas navodi na to da se prema svim njegovim predmetima na neki način (subjektivno uvjetovan i tjelesno motiviran) opredjeljujemo. Iz osjetilne se interakcije subjekta i svijeta, nužnošću kretanja, mišljenja i djelovanja, iznjedruju tako i sustavi vrijednosti, da bi u socijalnoj domeni postupno zaživjeli i u verbaliziranoj formi, dopunjeni efektima socijalne interakcije.

Različiti psihološki eksperimenti upućuju na postojanje neverbalnoga jezika ili jezika misli kao unutrašnjeg resursa nastanjena predodžbama.¹⁰ To su predodžbe za kojima neprestano posežemo u razrješavanju jezično dvosmislenih iskaza kao i pri uvođenju premisa izostavljenih iz jezičnih iskaza koji su u svojoj nužnoj, ekonomizirajućoj komunikacijskoj okrnjenosti prepušteni empirijsko-predodžbenoj dedukciji druge strane. Jezična komunikacija ne bi bila učinkovita kada ne bi počivala na neprestanu unosu predodžbenih dopuna koje situiraju iskaze u šire okvire suvislosti, spašavajući značenja od formalnologičkih ispražnjenja. Iz niza iskaza *Dumbo je slon – Slonovi žive u Africi – Slonovi imaju surle*¹¹ nećemo stoga zaključiti da Dumbo ima *surle*, budući da ćemo po svoj prilici automatski odbaciti nesuvislost plurala, niti ćemo nužno zaključiti da Dumbo živi u Africi, iako to druga propozicija, kao ona sljedbena, sugerira. Dumbo, naime, podjednako može živjeti u Indiji ili u nekom zoološkom vrtu na europskom kontinentu, bez obzira na načelnu istinitost tvrdnje da slonovi žive u Africi. Naš sustav iščitavanja značenja na nižoj razini nalikuje sposobnostima Turingove mašine¹², koja je kadra, dakako bez ikakva realnoga razumijevanja, dosljedno provesti

¹⁰ Steven Pinker u svojoj opsežnoj studiji *The Language Instinct* (2000) posvećuje poglavlje mentalnome jeziku (*Mentalese*, 44-73) i svoje tumačenje toga fenomena potkrepljuje, između ostalog, pregledom relevantnih eksperimentalnih i teorijskih studija. Iz podastrog materijala upućujemo na studiju slučaja *A Man Without Words* Susan Schaller (1991: Summit Books, New York; studija o dvadesetsedmogodišnjem ilegalnom meksičkom imigrantu Ildefonsu izoliranu od verbalnoga svijeta), na eksperimente Karen Wynn s petomjesečnim bebama (1992: *Addition and Substraction in Human Infants*, *Nature*, 358, 749-750) i na eksperimente Doroty Cheney i Roberta Seyfortha s primatima (1992: *The Representation of Social Relations by Monkeys*, *Cognition*, 37, 167-196).

¹¹ Ovaj rečenični niz je parafraza predložka informatičara Drewa McDermotta, a primjer je to za kojim, prema izvorniku, poseže i Steven Pinker (2000). U eng. originalu te rečenice sadrže pojam kljova a ne *surle*, a slon se zove Ralph a ne Dumbo. Kao takve one prezentiraju ponešto drukčiji problem logičkoga izvođenja – pripadaju li kljove Ralphu ili svim slonovima? Inačica koju ovdje prezentiramo fokusira se na problem uvođenja singulara u plural (kojim se ujedno razrješava i logička dilema pripadnosti) i razvija argumentaciju u drugom smjeru od onog kojim se kreće Pinker, a u konačnici vodi proširivanju Pinkerovih zaključaka, osobito s obzirom na smjer promišljanja koji se tiče uspostave jezičnoga svijeta iz mentalnih predložaka, odnosno sljedeće problemske karike zacrtane ovom diskusijom.

¹² Turingova mašina hipotetski je konstrukt filozofa i matematičara Alana Turinga (usp. Turing, A. /1950/ *Computing Machinery and Intellingence*. *Mind*, 59, 433-460) koja je zamišljena kao simulacija načina uspostave mentalnih spona u neverbalnome kodu. Iako je koncept u tom smislu ilustrativan, on

logički izvod eliminacijom suvišnih elemenata i identifikacijom onih relevantnih, slijedeći neku unaprijed zadanu logičku formulu. U navedenu primjeru: "A=B, pri čemu za B vrijede postulati C i D" navedeni smo misliti da isti postulati C i D vrijede i za A, odnosno da Dumbo živi u Africi, i da ima surle ili surlu. Takav je "mašinski" izvod iz samih riječi svakako moguć, a u uvjetima lišenosti svake neverbalne potpore na koju se u stvarnim komunikacijskim uvjetima nužno oslanjamo, on se nameće i kao (barem vjerojatno) točan. Ljudski mozak međutim izvodi značenja iz dubljih, empirijskih, neverbalnih sfera i kadar ih je upravo s tih osnova razumijevati i dalje kombinirati, pa će u uvjetima stvarnoga, a ne eksperimentalnog čitanja posegnuti za predlošcima na temelju kojih je podjednako moguće da tri premise, koje same po sebi ne predstavljaju više od logičke igre, značenjski osmisli konstruiranjem priče o tužnome slonu Dumbu koji živi u zoološkom vrtu u Amsterdamu i tuguje za svojom rodnom Afrikom i za drugim slonovima, gdje će na koncu možda odletjeti na "krilima" svojih ušiju,¹³ ili podjednako kontrafaktičkom konstrukcijom o neobičnom slonu Dumbu s osam surli koji živi u Africi ili gdje drugdje... Uostalom, u tročlanu nizu rečenica nije rečeno je li Dumbo slon kojeg poznajemo iz animiranog predloška iz našega djetinjstva, ili je to stvaran slon istoga imena, iako se iskazi o slonovima u Africi i o slonovskim surlama mogu iščitati kao realno validni. Obje su konstrukcije, kao i prethodni zaključci, podjednako relevantni i legitimni izvodi, ali polučeni iz različitih neverbaliziranih premisa. Razlika među njima nije u samoj točnosti, koja je uostalom neprovjerljiva (možemo li što znati ili trebamo naprosto vjerovati asertivnome iskazu o postojanju konkretnoga, stvarnoga slona nekoga, bilo kojeg imena?) već u unosu elemenata putem kojih se tvori kontekst čitanja u odnosu na koji se nešto može smatrati netočnim

istovremeno upozorava i na ograničenja automatskog (mašinskog) detektiranja veza među simbolima (jezičnim ili drugim), tj. upućuje na neuronsko mapiranje prvoga reda, ali ne i drugoga reda koji podrazumijeva formiranje jezgre svjesnoga djelovanja na temelju kojega subjekt ostvaruje kolateralne uvide i u svoja vlastita stanja. U svojoj raspravi o mentalnome jeziku Pinker (2000) se poziva na Turingov "izum" ne upozoravajući međutim i na distinkciju u razinama mapiranja, dok je poanta ove rasprave upravo u isticanju mapiranja drugoga reda kao spone između neverbalnog i stvarnog, komunikacijski determiniranog jezičnog svijeta.

¹³ Odabir slonova imena u ovom primjeru nije lišen intencije asociiranja na lik slona Dumba poznatoga inače iz animacije Walta Disneya iz 1941. godine, budući da je ranija interakcija s fikcionalnim likom letećega slona s već proizvedenim i semantiziranim percepcijskim efektima vjerojatni pokretač novih fikcionalnih, odnosno kontrafaktičkih konstrukcija. Tragom intendirana oslobađanja fikcionalnih "istina" odabrana je i zamjena riječi "kljova" riječju "surla", pa je izvod o slonu s osam surli omogućen prethodno uspostavljenom fikcionalnom sferom i slobodnim posezanjem za neverbaliziranim predlošcima iz stvarnog iskustva (oktopus). U izboru imena "Dumbo" računa se na naširoko poznati predložak kao na vjerojatni asocijativni "oroz", no valja imati na umu da nijednu riječ ne možemo smatrati posve lišenu asocijativnih naboja slične vrste, odnosno neutralnom. Tako se i ime "Ralph", ili čak i sama riječ "slon" podjednako mogu vezivati uz relevantna iskustva govornika pohranjena u njihovoj mentalnoj sferi, ma koliko takva značenja bila netransparentna drugim govornicima. Samim time, bilo koja riječ uključena u iskaz može polučivati i slične učinke, dakako diferencirane od jednog govornika do drugog. Iskaz možda možemo svjesno isprazniti od izravnih utjecaja vanjskoga konteksta, no ne možemo ga nikada osloboditi i od upliva unutrašnjih mehanizama generiranja značenja pohranjenih u jezik mišljenja. Čak i u najstrože kontroliranim uvjetima značenja se podastiru jeziku mišljenja čime se de facto, ili barem potencijalno, otimaju strogome diktatu formalne logike.

ili točnim. Svako širenje i svaka konstrukcija uvlače u sebe nove elemente iz sfere predodžbi i podastire se novim predodžbenim dopunama, budući da upravo razvijanje suodnosa među iskazanim, ali i neiskazanim komponentama obdaruje jezik i ključnom komponentom ljudske komunikacije – smislom.

Tročlani niz možemo, dakako, izolirati, pojmiti ga kao logičku igru koja značenja izdvaja iz konteksta stvarnosti podjednako kao i iz konteksta psihe. U tom slučaju spekulacija o slonu velikih ušiju pomoću kojih on može letjeti postaje deplasirana: eksperiment *dopušta* uključivanje samo izravno iskazanih značenja a ne i onih koja polučujemo iz iskustvenih sfera ranijih čitanja. No artifičijelno čitanje, moguće i dapače *propisano* eksperimentom, neumitno je ograničene valjanosti budući da je izvršeno u laboratorijskim uvjetima formalne logike koji evociraju funkcioniranje svijesti na plošnoj razini primarnih neuronskih mapa. Takav eksperiment svoju validnost nalazi samo u strogo kontroliranim uvjetima praznoga papira na kojem se iskazi ispisuju – u umjetnu, svjesno i namjerno ispražnjenu kontekstu. Iz njega doduše možemo naučiti ponešto o osnovnim zakonima suvislosti i o sintaktičkoj logici povezivanja među pojmovima sukladnome procesima neuronskog mapiranja prvoga reda. On će nužno ostati komunikacijski sterilnim, zaknutim na razini svoje smislenosti, ne uvedu li se u promišljanje o uključenim relacijama i elementi kontekstualizacije koji iziskuju uključivanje viših razina mapiranja. Tek će neuronsko mapiranje drugoga reda generirati okvire suvislosti bitne pri razumijevanju bogatijih mentalnih scenarija, onih koji počivaju na svim vrstama interakcija s predmetima, uključujući i interakciju s jezičnim svjetovima i s njima povezanih odjelotvorenih senzacija. Iščitane priče, poput onih proživljenih, nastanjuju naše iskustvo i obogaćuju jezik mišljenja, da bi potencijalno i one mogle biti polučene iz neverbalnoga koda koji su zaposjele tragom senzacija koje su u nama izazvale. U aktu uspostave novih značenja i te se priče, poput svih *priča* koje formuliraju naša tjelesna događanja, podastiru procesu osviještenja subjekta i služe uspostavi okvira unutar kojih razumijevamo jezičnu kao i nejezičnu stvarnost. Mentalni se svjetovi izgrađuju iz svih vrsta iskustva, pa i jezičnih. Oni teže oživotvorenju u novim i raznolikim signifikacijskim prostorima; oni *traže* svoj put u signifikacijske sustave. Na temelju svega ranije proživljenog konstruiramo uzorke za daljnje djelovanje. Samim time, ne prestajemo unapređivati svoje stanje svijesti i taj proces pratimo objelodanjivanjem učinaka svojih unutrašnjih previranja: stvaranjem uvijek novih melodija, slika, predmeta, izuma, iskaza, priča.... Naša je stvarnost iz nas samih kreirana.

Neverbalno se mišljenje nadaje verbalnome da bi iz generičkih predodžbenih svjetova koji tvore našu mentalnu stvarnost nastali i svjetovi koje kreiramo u jeziku. Verbalizacija se naslanja na temeljnu svijest ljudske jedinice koja je sama po sebi neverbalna, mada i ona može dijelom biti polučena iz verbalnih iskustava. Neverbalni kod može ostati lišenim jezičnih označitelja u svjesno funkcionirajućih ljudskih jedinki, no sama verbalizacija ne bi bila moguća u uvjetima posvemašnjeg izostanka temeljne svijesti i neverbalnog mišljenja, jer u tome slučaju naprosto ne bismo imali što

verbalizirati.¹⁴ Naslanjajući se na neuronske mape prvoga i drugoga reda, ona tvori novu, višu razinu mapiranja značenja putem koje se proširuju horizonti temeljne svijesti i u njoj interiorizirana ja u pravcu uspostavljanja tzv. proširene svijesti ("extended consciousness"). Na toj se razini subjektovo ja autoreferencijalno pozicionira u jezik zauzimajući izvanjsku, promatračku poziciju spram vlastite osobnosti. Takva transformacija unutrašnjeg ja u podvojeno ja koje istovremeno obuhvaća subjekta i objekta jezičnoga referiranja iziskuje ne samo rekonstrukciju svijesti već i uspostavu sofisticiranih jezičnih mehanizama koji omogućuju razvijanje značenja na dvama distinktnim, no istovremeno i interferentnim kolosijecima.¹⁵

3. Posrednički mehanizmi

Verbalizacija počiva na specifičnoj sposobnosti *prevođenja* misli u jezik,¹⁶ njihova reorganiziranja u skladu s mogućnostima i ograničenjima koda, no podjednako tako i na sposobnostima integriranja "sustava anotacija" toga uvijek nesavršenog

¹⁴ Da sposobnost verbalizacije nije nužni preduvjet mišljenju Damasio uvjerljivo potkrepljuje kliničkim slučajevima govornih poremećaja, napose globalne afazije. Između ostaloga on spominje slučaj pacijenta Earla koji je bio podvrgnut sada već napuštenoj praksi operativnog pothvata ekscizije (izrezivanja) čitave lijeve polutke mozga (uslijed malignog tumora mozga). Lijeva hemisferotomija kojoj je bio podvrgnut Earl razorna je iz gledišta jezika, no unatoč tome što je pacijentu time oduzeta svaka mogućnost jezičnoga komuniciranja – što je rezultiralo pojavom ekstremne globalne afazije – ona nije narušila temeljnu svijest pacijenta koji je i nadalje nalazio načine da demonstrira svoja gledišta, smisljeno reagirao tijekom ispitivanja služeći se obilno gestama, mimikom i intonacijom koju je pridjevao većinom neartikuliranim zvukovima koje je proizvodio, pa je na taj način čak uspijevao referirati i na vlastitu frustrirajuću komunikacijsku limitiranost. Usp. Damasio (2000: 110-111)

¹⁵ Ovom je aspektu posvećen tekst Georgea Lakoffa u zborniku *Spaces, Worlds and Grammar* (Fauconnier – Sweetser, 1996: 91-124). U tom tekstu naslovljenu *Sorry, I'm Not Myself Today: The Metaphor System for Conceptualizing the Self*. Lakoff polazi od kontrafaktičkih iskaza čestih u svakodnevnom govoru (npr "Da sam ja ti...", "Da sam na tvojem mjestu..." i sl) vodeći raspravu prema uspostavi tipologije konceptualne metafore koja omogućuje referiranje na osobu samog govornika (metafora podijeljene osobe, kao u: "Dobro sam se zagledao u samoga sebe"; metafora objektivnog subjekta, kao u: "vidjeti sebe izvana"; metafora gubitka sebe kao u: "Izgubio sam se u strasti; metafora podijeljenog bića kao u: "napustiti svoje duhovno biće, vratiti se svojem intelektualnom biću; metafora istinskoga ja kao u: "našao sebe u znanosti"; opća metafora unutrašnjeg bića kao u: "izvana sam miran, a iznutra uzrujan"; metafora vjernosti vlastitom biću, kao u: "budi svoj"; metafora odsutnog subjekta, kao u: "biti izvan sebe"; metafora rasutog bića, kao u "pibrati se" ili "raspadati se na dijelove"; metafora unutrašnje uzročnosti, kao u "natjerati sebe na osmijeh"; metafora sebe kao društva, kao u "družiti se sa sobom"; metaforički kompleks samožrtvovanja, kao u "davati sebe", "istrošiti sebe"; metaforička shema samokontrole kao nečeg dobrog / nedostatka samokontrole kao nečeg lošeg, kao u "ovladati svojim osjećajima" / "pasti u komu".)

¹⁶ Zato Damasio samome jeziku ne pripisuje izravnih ili neizostavnih zasluga za postojanje temeljne svijesti, već ga dovodi u vezu s konceptom proširene svijesti: *Veličina jezika leži drugdje, u sposobnosti da s preciznošću prevede misli u riječi i rečenice, i riječi i rečenice u misli; u sposobnosti da brzo i ekonomično klasificira znanje pod zaštitničkim krovštem riječi; u sposobnosti da izrazi imaginativne konstrukcije ili daleke apstrakcije efikasnošću puke riječi. No nijedna od ovih pažnje vrijednih sposobnosti – koje su omogućile ljudskome mozgu da raste kroz znanje, inteligenciju i kreativnost, i učvrstile sofisticirane forme proširene svijesti kojom danas raspolazemo – nema zasluga u proizvodnji temeljne svijesti išta više nego što bi bila povezana s proizvodnjom emocija ili percepcije.* Damasio (2000: 111-112)

“prijevoda” koje se nameće kao zahtjev istovremena govorenja o samome predmetu i (auto)korektivnog govora koji ponajviše razotkriva narav samoga govora¹⁷ kojemu predmeti (koncepti, a još više i sami predmetni referenti) kontinuirano izmiču. Čin verbaliziranja misli aktivnost je dohvaćanja neverbalnih sadržaja i njihova verbalnog uobličavanja s apstraktne razine simboličkoga sustava koja je po samoj prirodi fenomena udaljena od konkretnosti samih predmeta. Istovremeno, ona je označena i suprotnom tendencijom jezične konkretizacije apstraktnih sfera samih misli koje se odupiru jezičnome pripitomljavanju, disciplini nametnutih im jezičnih označitelja. Verbalizacija se odvija u znaku toga hijazma: ona pretpostavlja usklađivanje tih dviju vazda prisutnih silnica, jedna od kojih prijete rasplinjavanjem, a druga podjednako neželjenim gubitkom simboličke uopćenosti koja jeziku podaruje njegov označiteljski obuhvat. Djelatno kretanje govornoga subjekta diskursnim prostorima moglo bi se stoga protumačiti kao aktivnost svladavanja otpora građe koja iziskuje neprestano odvagivanje utjecaja i jedne i druge silnice na iskaz koji se u danom trenutku proizvodi; to je aktivnost vođena sveprisutnim zahtjevom njihova balansiranja.

U pozadini verbalizacijskoga čina koji, gledano iz perspektive diskursne površine, svojom kontinuiranom protočnošću kreira dojam neposrednog povezivanja subjekta i svijeta, kriju se složeni posrednički mehanizmi. Nešto što nazivamo značenjem, ili znanjem, što jezično označujemo i na koncu verbaliziramo, pripada sferi uma. No um ne egzistira sam po sebi. On se, kao platforma naših znanja, diferencirano uspostavlja zahvaljujući aktivnostima središnje posredničke instance – mozga – koja omogućuje pretvorbu podražaja koji do nas dopiru iz predmetnoga svijeta u mentalne predodžbe, a potom i u jezične oblike. Da bi naš um mogao nešto znati, to znanje mora na neki način biti reprezentirano u mozgu. Otkud znamo što vidimo? Kada senzorni receptori oka detektiraju svjetlost, oni taj “događaj” dojavljuju mozgu, a aktivnost mozga je ta koja kreira iskustvo kakva oblika i boje na temelju kojega – pomoću uma – to iskustvo vezujemo uz već stečene predodžbe, učitavamo u njega primjereno značenje i postajemo kadri jezično artikulirati što smo doživjeli. Na to da um i mozak nisu jedno te isto potvrđuju i eksperimentalno ovjerene činjenice iz kojih saznajemo da um može ostati zakinutim za značenja u slučajevima poremećaja

¹⁷ Ovdje se, dakako, misli na popratne i stilistički visoko relevantne razine poruke koje se mogu podvesti pod pojam metajezičnosti. Referiranje na poruku unutar same poruke može biti i izravno, no ovdje se prije svega misli na postupke usmjeravanja pažnje recipijenta retoričkim sredstvima kojima se služimo kako bismo “podesili” efekte govora i kako bismo, kroz ta podešavanja (u samome govoru), na određen (željeni) način osvijetlili predmet svojeg kazivanja. Obuhvaćajući predmet u njegovu izmicanju, mi biramo perspektive, od njega se udaljavamo ili mu se približavamo, raspoređujemo naglaske, djelujući na način sličan kameri koja dohvaća scenu ponakad panoramski, a ponekad kroz detalj, pod različitim osvjetljenjima i pod različitim uglovima. Postupci su to koje razabiremo iz načina kojima svoj iskaz ponekad ublažavamo (npr. uporabom modala, kondicionala i sl.) ili vršimo isticanje nekih njegovih aspekata (razni postupci emfaze, od pažljivo uspostavljena reda riječi do hiperbola), ili se ponekad od njega ograđujemo (pogodbene forme), distanciramo (npr. slobodni neupravn govori koji omogućuje da vlastiti iskaz pripišemo drugom), ili ga čak i izravno negiramo kako bismo iz negacije polučili indirektno učinke. Svi ti postupci govore mnogo o samome verbalnome mediju, iako se izravna pretenzija govora tiče ponajprije dohvaćanja predmeta.

u transmisiji informacija između mozga i osjetilnih organa kao u slučaju akromatopsije, poremećaja koji se odražava na sposobnost subjekta da percipira boju, ili rjeđe, akinotopsije, uslijed koje je subjekt onemogućen u iščitavanju pokreta pa percipira svijet u slijedu različitih, ali statičnih položaja predmeta u prostoru. Nesposobnost povezivanja različitih vrsta senzornih informacija u značenje može zaprimiti i dramatičniju formu agnostičkog poremećaja koji se definira kao "gubitak znanja" pri kojem subjekt razlikuje boje, oblike, zvukove i dr. ali ih ne povezuje u smislenu cjelinu, koji pak može zaprimiti i neke specifične forme kao npr. u slučajevima prosopagnozije (nesposobnosti povezivanja lica i osoba), taktilne agnozije ili astereognozije, auditivne agnozije, vizualne agnozije i sl.¹⁸ Um može biti zakinut i za informacije koje mozak pohranjuje, no koje mu zbog specifičnih oštećenja dijelova mozga ne mogu biti prosljeđene, kao u slučajevima gubitka memorije uslijed kojeg pacijent ne pamti što je naučio jučer, iako je razvidno da je samo učenje imalo efekta na njegove motoričke vještine.¹⁹ Aktivnosti mozga mogu umu prosljeđivati i lažne informacije; štoviše, mozak može biti induciran na proizvodnju lažnih informacija pod utjecajem raznih lijekova i halucinogenih droga, ali i u stanju vrućice i sna. Na to da je naša svijest o sebi i o svijetu posredovana, a ne izravna, upućuju i drugi indikatori, kao što je to npr. moment odgode percepcije osjeta,²⁰ podjednako kao i fenomen sljepila na promjene povezan s iluzijom perceptivnog obuhvata detalja uključenih u vidno polje što nas navodi na to da neuočene manjkove deduciramo iz sfere uma, umjesto da ih izvodimo (kako nam se pričinja) iz neposredne vizualne percepcije.²¹

Kada ljudski mozak iz bilo kojeg razloga, bilo uslijed oštećenja, bilo uslijed vlastitih intrinzičnih ograničenja ili zagušenja zakazuje u procesuiranju vanjskih podražaja, um može ostati prikraćen za te informacije ili ih može sam proizvesti da bi popunio manjkove u znanju subjekta i kreirao pritom iluziju iskustva koje je u stvarnosti izostalo. No um se isto tako može oglušiti na reprezentacije koje su u mozgu pohranjene kao produkti stvarnih iskustava, zatajiti ih od subjekta, potisnuti ih ili iskriviti. Sva ova "zastranjenja" u blažim se svojim manifestacijama mogu povezivati s normalnim funkcioniranjem mozga, no ona međutim, uslijed različitih poremećaja (fizičkih

¹⁸ Na neke od ovih poremećaja upućuje Chris Frith (2007) unutar studije koja razmatra odnose mozga i uma naslovljene *Making Up The Mind: How The Brain Creates Our Mental World*. Više o samim poremećajima i uopće o neurodegenerativnim bolestima koje se reflektiraju na um, usp. tekst Gorana Šimića *Neurobiologija demencije: Uvod u Alzheimerovu i druge neurodegenerativne bolesti moždane kore* na web adresi <http://dementia.hiim.hr/neuro.htm> (nije datirano).

¹⁹ Usp. slučaj koji opisuje Frith (2007: 27).

²⁰ Riječ je o otkriću iz 1852. godine, objelodanjenu u članku Hermanna von Helmholtza 1878. godine, koje se tiče mjerenja brzine nervnog provođenja podražaja na udaljenost od jednog metra koja iznosi svega 20 milisekundi, dok je brzina percepcije istoga podražaja bitno manja i iznosi više od 100 milisekundi. Usp. von Helmholtz, H. *The Facts of Perception, u: Selected Writings of Hermann von Helmholtz*, ur. R. Kahl (1971).

²¹ O tzv. sljepilu na promjene ("change blindness" ili "difference blindness") koje je fenomen koji se povezuje s normalnim funkcioniranjem mozga piše Alva Noë (2002), a problem raščlanjuje i Chris Frith (2007) u spomenutoj studiji.

oštećenja, degeneracija stanica i dr.) mogu eskalirati do patoloških razmjera. Mozak može sporadično (što je normalno) ali i sustavno (patološki) iskrivljavati ili zatajivati zaprimljene informacije; um može sporadično (tijekom normalnog funkcioniranja) ili sustavno (uslijed patoloških poremećaja) proizvoditi značenja, a s njima i iluzije o nečemu što se nije dogodilo. Svakodnevna koordinacija mozga i uma kreira iluziju njihove savršene harmonije, mada ta koordinacija nije i nikada ne može biti ni savršena ni potpuna. Diskrepancije prisutne na obim planovima upućuju na to da um nije u cijelosti podložan mozgu, da se između mozga i uma mogu isprepriječiti "nesporazumi". U složenoj konstelaciji prijenosa i prevođenja osjeta u iskustva, iskustava u predodžbe, predodžbi u pojmove, i pojmova u jezik, mozak je procesor koji vrši zadaću istovremena zaprimanja osjeta i njihove obrade (preoznačavanja u reprezentacije) i prosljeđivanja (preoznačavanja u pojmove), koji tijekom vršenja svojih kompleksnih funkcija ponešto dodaje, ponešto oduzima, a ponešto redefinira, što u nemalu broju slučajeva može rezultirati neprepoznatljivošću "izvornika" u nastalu "prijevodu".

4. Osjeti, djelovanje, značenje i boja Pupačićevih mirisa

Ono što se u uobičajenim komunikacijskim uvjetima prezentira kao neposrednost iskaza, prikriva složene podupiruće mehanizme i lanac transmisija koji upućuje na povezanost verbalnoga svijeta s tijelom i s primarnim osjetima. Instance toga procesa mogu se činiti odjelitima, no one su dubinski međuzavisne do točke u kojoj jedna bez druge uopće ne bi mogle postojati. Kao što je mozak inherentan umu, tako je i tijelo inherentno mozgu. Tijelo kojim ne upravlja mozak klinički je mrtvo, imuno na osjete. To je stoga što tijelo nije tek puki receptor koji mehanički reagira na vanjske podražaje; ono je agirajući mehanizam koji prema vlastitim osjetima, kao i prema predmetima koji ih prouzrokuju, uspostavlja odnos. Nešto što primjerice nazivamo viđenjem više je od pukog fenomena oka: to je proces povezan s funkcioniranjem mozga, s reprezentacijama viđenog i s reakcijama na viđeno. Neodvojiva od vještina i od djelovanja, percepcija se zasniva na sposobnosti tijela da bilježi podražaje i da na njih diferencirano reagira – da im se izlaže, od se od njih štiti, da ih slijedi, da se od njih udaljava ili da im se približava. Kada rukama štitimo uši da bismo se zaštitili od prejaka zvuka; kada se propinjemo da bismo što dosegnuli; kada dlanom zasjenjujemo oči da bismo ublažili nelagodu oka izazvanu intenzivnom svjetlošću; kada očima prinosimo predmet kako bismo ga bolje vidjeli; kada opipavamo konture svijeta u zamračenu prostoriju kako bismo markirali putanju mogućeg kretanja – mi demonstriramo senzornomotoričke vještine koje istovremene ovise o tjelesnoj percepciji i u njoj su sadržane. Percepcija nije tek nešto što se ima: ona je nešto što se prakticira.²²

²² O neodvojivosti percepcije i djelovanja svjedoči fenomen tzv. iskustvenog sljepila koji proizlazi iz nesposobnosti integriranja osjetilnih informacija u uzorke mišljenja i kretanja. Iskustveno sljepilo nije povezano s nesposobnošću oka da zaprima vizualne senzacije (kao što je to slučaj sljepila izazvana kataraktama, oboljenjima retine ili ozljedama mozga u zoni vizualnog koreteksa) već s nesposobnošću procesuiranja tih senzacija koja onemogućuje praksu viđenja. Iskustveno sljepilo najčešće je prolazna pojava

Stoga je opravdano reći da nas naše perceptivne sposobnosti djelatno uvode u svijet: u reakcijama se na ono što vidimo, čujemo, dodirujemo, njušimo ili kušamo kriju klice svih životnih scenarija kojima se predajemo i koje kreiramo, o kojima slušamo i o kojima pripovijedamo. Ugledamo li prepreku na putu, zaobići ćemo je; začujemo li šapat, okrenut ćemo uho prema izvoru zvuka; dodirom približavamo i upoznajemo predmete i njihova svojstva, no podjednako tako i osobe kojima na taj način prenosimo osjećaje bliskosti; kušamo da provjerimo je li nešto jestivo; pred neugodnim se mirisima povlačimo, a ugodne slijedimo. Naša su čula simultano aktivna i simultano djelatna, no nejednolikog udjela u snazi impulsa koje proizvode zbog čega nam se ponajviše čini da smo vođeni onim što smo u većoj mjeri kadri osvijestiti u trenutku samoga zbivanja. Zbog toga nam se najčešće čini da smo, s obzirom na vizualnu kulturu u kojoj živimo, ponajviše vođeni vizualnim podražajima, i stoga smo skloni zanemarivanju viđenju pridruženih djelatnih poticaja koji do mozga dopiru iz drugih perceptivnih domena.

Među tako podcijenjenim čulima je zasigurno i ljudsko čulo mirisa. Iako je ono daleko manje razvijeno u čovjeka nego u većine drugih sisavaca (primjerice u konja koji zahvaljujući njuhu izdaleka mogu osjetiti vodu, koji se njime služe u svrhu prepoznavanja svojih srodnika i ljudi, a mogu detektirati i emocije koje su popraćene ljudskome nosu neprimjetnim lučenjima), ono svejednako predstavlja jaki poticaj djelatnome reagiranju. Pomoću čula mirisa razlikujemo poželjna od nepoželjnih okruženja; miris privlači, upozorava na opasnosti (npr. dim, otrovni plinovi), a funkcionalno podupire i čulo okusa (pridonosi uživanju u hrani ili je uzrok njezinu odbijanju). Mirisne su senzacije povezane s neposrednim reagiranjem: otklanjamo se od mirisa ili mu se priklanjamo, bježimo od njega ili prema njemu hrlimo. One semantički srastaju s događajima i aktiviraju u mozgu pohranjene memorijske zapise koji se zbog povezanosti osjetila mirisa s centrom za emocije mogu preoblikovati u nostalgična sjećanja na prošla – kao na neka bolja – vremena. Zbog sposobnosti tih podražaja da od mirisnih receptora smještenih duboko u korijenu nosa dopru izravno do centara povezanih s emocionalnim životom, mirisi navode – i zavode – subjekta i na emotivne reakcije. Stoga ne čudi što se uz njih nerijetko semantički vezuje fenomen zaljublivanja i uopće užitka, kao ni to da olfaktorne impresije nalaze svoj put i u emocionalno obojen govor književnosti. Metafore su mirisa u jeziku sveprisutne: mirisati se može na ljubav, na djetinjstvo, na sreću, tugu, smrt, a sasvim je uobičajeno reći da možemo namirisati opasnost, nešto sumnjivo, dobru priliku, da netko ima “dobar nos” ili “dobar njuh” pri anticipiranju nadolazećih situacija, bilo sreća ili nedaća, kao i da se pritom nešto – dobro ili loše – “osjeća u zraku”. U svim se tim iskaznim oblicima nazire tendencija da se nešto apstraktno – bila to ljubav, smrt ili zanos življenja – osjetilno konkretizira, da se iz sfera uma i emocija značenja dozovu i približe tijelu.

---

koja nastupa kod pacijenata neposredno nakon izvršenih operacija oka: povratak svjetlosti stvara vizualne senzacije koje pacijenti nisu isprva kadri identificirati i primijeniti. Zaprimanje vizualnih senzacija samo po sebi ne konstituira viđenje; ono je tek jedna od pretpostavki vida. Usp. Noë (2004: 7-11).

U osjetima se začinje proces posredovanja koji vodi prema jeziku, a jezik – kreacija uma, posredovana mozgom – iznova traži kontakt s tijelom i s vlastitim izvorištima doznajući spoznaji osjetilna svojstva. U seriji “mirisnih” pjesama Josipa Pupačića (*Bijeli miris, Žuti miris, Narančasti miris, Plavi miris, Crveni miris*) miris je sinestetički koloriran. Asocijacija na izvore mirisa i boje je neminovna, no u Pupačićevim stihovima nema izravna spomena mogućih bijelih, žutih, plavih, narančastih ili crvenih žarišta – jasmnova cvijeta, sunovrata, različaka, naranči, ruža, ili možda narančastoga ili crvenoga sunca – koja bismo mogli predmetno povezivati s mirisima i s bojama. Asocijacija na njih je međutim dopuštena, dapače poželjna, a štoviše i legitimna s obzirom na to da osjeti nikad ne dolaze sami, da se njihovo procesuiranje odvija u simultanitetu svekolike percepcije koju istovremeno potiču brojni izvori koji aktiviraju i različita čula. Iz neimenovanih se perceptivnih izvora tako poetski promalja miris bjeline kojim Pupačić zaziva – euforiju življenja. Žutilo proizvodi miris rađanja; narančastim se mirisom evocira djetinjstvo; plavi je miris sazrijevanja; crveni miris najavljuje umiranje. Crveni miris u Pupačićevoj pjesmi poniče iz gradacije toga uskovitlana slijeda koji se tragovima kolorističkih impresija u najavnom dvostihu – *Zeleni žuti plavi / crveni mirisi* – vraća *svome rođenju* evocirajući povratak riječi tijelu i osjetima. Na rijeci riječi (tlapnje), tijelo nošeno vodom vraća se svojem početku u kojem se umiranje iznova vraća življenju: *rijeka protječe...*

Osjetilna suglasja svoju verbalnu reprezentaciju ne nalaze u izravnim verbalnim korelatima sadržanim u materijalnosti književnoga teksta, već u prostorima značenja koji se otvaraju posredstvom riječi i nisu u njima samima sadržani. U nizu stihova element deskripcije je maksimalno reduciran, prepušten dedukciji. U svega nekoliko detalja naznačuje se temporalni okvir (ljetno) i okvirno događanje u samoj prirodi koje prati i posredno označava stanje subjekta (*Sunce sjedi na grani / i savija je*). Opažaj grane svinute pod težinom sunca usmjerava nas prema subjektu *ja* koje u iskazu *Ja ću umrijeti* zauzima osviještenu poziciju i njome prati razinu doživljavanja koja dotiče njegovo unutrašnje *ja* (*proto-ja*), ono koje pripada tijelu, koje leži na leđima nošeno “tlapnjom vode”. Miris crvenila nastanjuje pjesmu dopirući u nju s tekstualnih rubova, iz najavnoga dvostiha (moto pjesme) i iz samoga naslova koji ga svojom označiteljskom funkcijom, bez ikakvih poveznih motiva, doznajuje lirskome svijetu prodirući kroz okvirno u njegovo unutrašnje lirsko događanje. Skica je to koja prenosi događanje i fiksira doživljaj, ne denotirajući međutim ni jedno ni drugo. Ljetno je vruće, a voda hladna; grana se pod težinom sunca svija; rijeka nosi tijelo; subjekt je izložen vizualnim, toplinskim, mirisnim osjetima, a iz njegova iskaza naslućuje se ushit umiranja. Tko umire? Svijest ili tijelo? I kojoj se to višoj svijesti doznajuju značenja koja nastavljaju protjecati ponad samog umiranja? Verbalni svijet zaživljava u činu svojeg otvaranja spram mentalnih svjetova proizvedenih iskustvima življenja, umiranja, trajanja, da bi se u granicama ponuđenih verbalnih označitelja reorganizirao u koncept crvenoga mirisa. Čitatelj je osjetilno dotaknut posredstvom riječi, pozvan na kreaciju značenja.

CRVENI MIRIS

*Zeleni žuti plavi
crveni miris*

Ljeto
Sunce sjedi na grani
i savija je

Ja ću umrijeti

Plivam prema svome rođenju
i zaustavljam se u njem

Ja ću umrijeti
Ležim na leđima
i nosi me tlapnja vode

Rijeka protječe

Uspostavljanje značenjskih suglasja u Pupačićevoj pjesmi odvija se sinestetičkom logikom slijevanja boja, mirisa i zvuka u simbolički artikulirano lirsko događanje. Olfakturno i vizualno dozivanje umiranja, rađanja i vječnog protjecanja značenja obraća se, baudelaireovski rečeno, samome *duhu*, što se pak odvija posredstvom riječi radikalno oslobođenih deskriptivskih funkcija povezanih s reprezentacijama koje se uspostavljaju na posredničkim razinama spoznavanja. Pupačićeve se riječi stoga jedva dotiču svojih označiteljskih uporišta u predmetnome svijetu u kojemu u svakodnevici jezičnih zbivanja uobičajeno vrše svoje referencijalne zadaće. One kreiraju svoj predmet izvan toga svijeta, predmet u jeziku – *lirsku pjesmu* – na koji skupno i interaktivno referiraju, da bi se u njemu okupile i pretopile i da bi u takvu obnovljenu vidu uzimale probiti svoje konvencionalno uspostavljene označiteljske granice. Stopljene u empirijski i osjetilno dohvaatan smisao, one zaživljavaju snagom sinestezije kao odabrana stilska sredstva učinkovita u pridodavanju simboličkoga naboja iskazanim značenjima. Takvo označavanje pripada stilski uređenu značenjskome polju lirske pjesme i dehijerarhiziranoj konstelaciji spoznajnih instanci zasnovanoj na suspenziji reprezentacijskoga mišljenja. U sinestetički uspostavljenim uvjetima čitanja, u lirske prostoru plutajućih motiva, mirisom oplemenjenih boja i semantiziranih mirisa, osjeti – u umu – caruju.

Zazivanje osjeta stilski je djelotvoran postupak koji omogućuje simboličko preoznačavanje verbalnoga iskaza i dohvaćanje dubljih smislova koji izmiču konvencionalnim oblicima kazivanja. Konvencionalna su značenja, dakako, povezana

s konvencionalnim mišljenjem, dok ono sinestetičko to već i samo po sebi nije. U neurološkom smislu riječi, fenomen se sinestezije povezuje sa senzornom "zbrkom" uslijed koje jedna vrsta senzacije automatski potiče drugu vrstu senzacije, pa tako sinesteti – stanovnici stvarnosti – mogu doživljavati brojke ili slova kao obojane (slučaj grafem→boja)²³, ili mogu povezivati dane u tjednu i mjesecu s osobama (slučaj lingvističke personifikacije), a u nekim slučajevima doživljavaju brojeve, dane u tjednu i/ili mjesecu u godini specijalno, kao da je riječ lokacijama u prostoru (slučaj numeričke sinestezije). Po nekima poremećaj (koji može biti genetski determiniran, ali i izazvan, bilo spontanom događajem /npr. moždanim udarom/ ili umjetnom intervencijom /npr. unosom psihodeličkih droga u organizam/), a po drugima tek razlika u načinu percipiranja svijeta,²⁴ kako se kvalificiraju i neka druga perceptivna odstupanja od "normale" poput fenomena apsolutnog sluha ili sljepoće na boje, sinestetsko se iskustvo može kvalificirati kao senzorna (pre)opterećenost koja u svijest sinesteta uvodi značenja koja izmiču spoznajnim procesima temeljenim u standardnoj percepciji. U studijama slučajeva dokumentirani su iskazi ispitanika o uskogrudnim, bezdušnim, velikodušnim, zabrinutim, pa i ljutim slovima ili brojkama; o specifičnim bojama vezanim uz pojedina slova ili glazbene tonove; o okusima (mente, jaja, čokoladnog sladoleda i dr.) pojedinih zvukova itd.²⁵ Reference su to koje navode na zaključak da svijet, kakvim ga doživljavamo i kako ga tumačimo, ovisi o našem perceptivnom ustroju koliko i o tome kakav on uistinu jest, odnosno da je ono što nazivamo objektivnom stvarnošću obilježeno nezaobilaznim subjektivnim momentima koji proizlaze iz tjelesno determiniranih specifičnosti ljudskoga poimanja uopće. U svojim mnogim i raznolikim manifestacijama sinestezija svakako upozorava na moguće druge i drukčije oblike i načine dohvaćanja stvarnosti od onih s kojima živimo i koje mahom ne propitujemo, pa je valjano pretpostaviti da se već i u samoj razlici iščitava mogućnost redefiniranja svijeta. Ta zašto bi svijet uistinu bio takav kakvim ga vidimo, kakvim ga, ograničenošću i specifičnim ustrojem svojih ljudskih osjetila, umijemo čutjeti?

²³ Za svakog sinestetu svako slovo, brojka ili riječ vezuju se uz sasvim određenu boju (iako među sinestetima nema slaganja o tome koja boja pripada kojem znaku). U sinestetskoj svijesti odnos boje i znaka je međutim stabilan: eksperimenti potvrđuju dosljednost ispitanika u pridruživanju uvijek iste boje istome znaku. Usp. Frith (2007:51)

²⁴ Sinestetička iskustva, napose ona povezana s bojom, mogu se smatrati podjednako "stvarnima" kao i bilo koja druga i drukčija, uobičajena koloristička iskustva. Koncept boje produkt je uma koji nastaje kao rezultat interakcije elektromagnetske radijacije i retine oka, koja se procesuirala kroz mozak. Boju stoga ne možemo smatrati supstancijom stvarnoga svijeta, već rezultatom odnosa našega tijela sa stvarnim svijetom. Koncepti boje su, dakle interakcijski: nema plavetnila, zelenila ni crvenila nezavisno od naših retina. Boja je funkcija svijeta i biologije u međusobnoj interakciji. O problematici boje kao iskustva i o djelovanju boja vidi u: Noë (2004: 123-161).

²⁵ Veći broj slučajeva dokumentiran je i obrazložen u: Cytowic, R. E. (2002).

5. Verbalizacija, stilizacija i povratak tijelu

U takvu se očuđenu pogledu na sebe i na vlastitu stvarnost približavamo poimanju pozicije kreativnoga mišljenja konstituirana na odstupanjima i na identifikaciji razlike. Iz perspektive impulsa koji bismo mogli okarakterizirati stvaralačkim, konvencionalni i/ili konvencionalizirani oblici i planovi spoznavanja svijeta čine se kao lagodna alternativa stvaralačkome spoznavanju koje teži transcendiranju čovjekove samozadovoljne uronjenosti u svijet skrojen po njegovoj mjeri. Taj svijet se međutim može činiti i poput tora koji smo sami izgradili da bismo se u njemu sigurnije kretali, no koji se upravo stoga može osjetiti kao skučen i kao tjeskoban, delineiran granicama ljudskih ustroja i s njima povezanih pravila življenja s kojima socijalno disciplinirane ljudske jedinice usklađuju svoje spoznajne aspiracije. Suprotno tome, nemirenje s granicama i potreba za njihovom stalnom rekonstrukcijom inherentno je svojstvo kreativnoga mišljenja koje svoju pokretačku snagu pronalazi u otklonima od standardiziranih definicija i od standardiziranih mehanizama svijesti kojima je glavna funkcija podržavanje spoznajnoga statusa quo u danoj povijesnoj i civilizacijskoj konstelaciji.

U svijetu koji uspostavlja standarde i definicije, otkloni su sveprisutni, a ponajviše su zastupljeni među rubnim i anomalnim pojavama, u spoznajno, pa i socijalno marginaliziranoj sferi koju nastanjuju oni koji su *drukčiji*. Umjetnost pak, u svojem sveukupnome povijesnome hodu, afirmira *razliku* i promiče horizonte, obrušava se na dogme i kreira uvijek nove vrijednosti. Pritom, ona iznalazi specifičnih sredstava i inovativnih postupaka u svojem odabranu materijalu ne bi li uzmogla preoblikovati značenja u estetskome ključu, oprisutiti ih i time ih dozvati u prostor svijesti svojega vremena. Djelujući u materijalu riječi i jezika, književnost će stoga rado posezati za temama istisnutim iz *mainstream*-a povijesne zbilje iz koje izniče, nadmašujući dakako razinu puka tematiziranja. Književna se razlika još i više nego tema tiče načina na koji se one obrađuju. Riječ je o načinima – o stilskim postupcima – kojima se jezik približava svijesti anomalnih *drugih*, preusmjeravajući se, međutim, estetskim ciljevima. Dozivanjem drugih i drukčijih oblika percepcije, drugih i drukčijih stanja svijesti, drugih i drukčijih iskaznih oblika, te simultanim uspostavljanjem nekonvencionalnih – metaforiziranih, hiperboliziranih ili eufemiziranih, sinestetiziranih, eufoniziranih i inih drugih izričajnih modusa koji mimikrijski evociraju govorne i/ili neurološke poremećaje – književnost pomiče granice jezičnih, a s njima dakako i društvenih konvencija, djelatno otvarajući nove spoznajne putove.

Jezični proizvod – kao i svaki drugi proizvod – ostvaruje se u materijalu biranu s određenih izvorišta stvarnosti i podliježe specifičnim tehnikama obrade usklađenim s naravi izabrana materijala i s intendiranom funkcijom samoga predmeta. Kao što kamenorezac bira vrstu kamena iz koje će izraditi svoj budući predmet, tako i književnik bira konkretne i specifične jezične predloške iz kojih crpe jezičnu građu koju potom podvrgava daljnjoj obradi. Dakako da nije nužno, a još je manje imperativno, posegnuti

u materijal govorno i senzorno anomalnih zona; dakako da te zone nisu jedine koje se modelativno podastiru razvijanju stilskih postupaka. Bilo koji segment stvarnosti može poslužiti za polučivanje jezične građe, koja se pak može dalje obrađivati na načine koji ne razotkrivaju povezanost književnog iskaza s uzorcima afatičkoga govora ili sinestetičkoga mišljenja. Dovoljno je prisjetiti se Flaubertova protočna i odmjerena tona, kao i njegovih vlastitih svjedočanstava koji književnu stilizaciju predočuju kao mukotrpnu potragu za realistički preciznim iskazom, vođenu surovom spremnošću autora da se reduktivno obruši na vlastitu frazu ne bi li je oslobodio suvišnih ukrasa i digresivnih opterećenja i funkcionalno je uključio u skladan tijek romaneskne naracije. No valja imati na umu da je produkt pa i najodmjerjenijeg literarnog iskaza već i sam po sebi emfatičan imperativom njegove literarne funkcije, da je u prirodi literarnog kazivanja njegova potreba i svjesno nastojanje autora da svoj jezični artefakt učini drukčijim od drugih jezičnih proizvoda. Književni izričaj teži razlici i on se otvara spram svega drukčijeg na svim svojim planovima, kao utočište i kao poprište odudaranju od standarda i uspostavljenih prosjeka koje svako vrijeme na svoj način njeguje. Učinak je emfatičan i on može tvoriti efekte visokoga (jezičnoga) "sjaja" koji podjednako prijanjaju uz proizvode baroka i klasicizma, romantizma i realizma, iako se polučuju raznovrsnim tehnikama, kao i efekte razbijene forme kakve nalazimo u književnim iskazima avangardnih književnika. Književna se emfaza gradi na otklonu i utoliko predstavlja relativnu kategoriju koja u svakome vremenu i u svakom okruženju zaprima drukčije, specifične vidove. U supstancijalnome značenju samoga pojma, ona je imanentna fenomenu književnosti bez obzira na to kako se ostvaruje i gdje je otkrivamo – u izbrušenu skladu sitnih pojedinosti kao u Flauberta, u emocionalno povišenim registrima Goetheova romantičarskog ispisa, u radikalnom razvrgnuću kanona tradicije kao u dadaističkoga predvodnika Tristana Tzara, ili gdje drugdje i kako drukčije.

Emfaza može podjednako biti efekt slijevanja različitih stilskih postupaka u makrostrukturno jedinstvo koliko je ona ponekad i mikrostrukturni stilski postupak koji proizlazi iz ponavljanja, inverzija, uporabljenih atributa i moćnih hiperbola. Ona je sama po sebi uvijek otklon i kao takva, ona se slijedom razotkrivanja razlike opire o spoznajne procese aktivirajući, kao sekundarni poticaj,²⁶ i emocionalne mehanizme.

²⁶ Književni tekst pripada onoj vrsti podražaja koje Damasio naziva sekundarnima: *Naš primarni biološki ustroj iskripljuje naše sekundarne akvizicije u skladu sa svijetom koji nas okružuje. Posljedica pripisivanja emocionalne vrijednosti predmetima koji nisu biološki zacrtani kao emocionalno opterećeni leži u potencijalno beskonačnom rasponu mogućih emocionalnih stimulansa.* (Damasio 2000: 58) Mada su emocionalni mehanizmi primarno određeni čovjekovim biološkim ustrojem, čovjekov razvoj i kultura imaju, kako ističe Damasio, visoki udio u finalnome proizvodu. *Po svoj prilici, razvoj i kultura nameću sljedeće utjecaje predpostojecem ustroju: prvo, oni oblikuju predmet koji konstituira adekvatni poticaj danoj emociji (taj poticaj, dakle, može biti bilo koji proizvod kulture, u ovom slučaju književno djelo, op. M.B.); drugo, oni oblikuju neke aspekte izražavanja emocije; i treće, oni oblikuju spoznaju i ponašanje koje slijedi po razvijanju emocije.* (57) Kada je riječ o sposobnosti književnih tekstova da induciraju emocije, tada se dakako ima u vidu recepcijska diferenciranost među subjektima, kao i čitav raspon mogućih emocionalnih efekata, od jakih do slabih.

Bilo da izravno tematizira²⁷ emociju ili da je posreduje kao kompozicijski sklop pripitomljenih pojedinosti, ona – kao iščitljiv proizvod dane poetike u danoj kulturi – vrši pritisak na čovjekov emocionalni ustroj i potiče emocionalne reakcije. U širem pak, racionaliziranu okruženju materijalističke kulture u kojoj živimo, već sama aktivacija emocionalnih registara ponad primarnih bioloških kondicija emocionalnoga ponašanja, čini taj fenomen kulturno iskošenim, odnosno (više ili manje) anomalnim.

Jezični svijet tako postaje artefaktom posredstvom stilizacije, pri čemu je učinak stiliziranja dvojak. Jezična tvorevina, podvrgnuta obradi do “visokoga sjaja” zaprima svoj predmetni, a dakako i kulturni status, zaživljava kao materijalna činjenica svojega prostora i svojega vremena. No istovremeno ona postaje sredstvom transcendiranja samoga jezika koje utire put dohvaćanju značenja svekolikog ljudskog življenja koja izmiču predmetnim granicama riječi i svakodnevnoga govora, koja su ustanjena – lišena neposredne ekspresije – u jezik mišljenja, da bi tek u umjetnički stiliziranu govoru, posredstvom književnih predmeta, iznašla kanale svojem diskursnom zaživljavanju. Utoliko, stilizacija se jezičnoga predmeta, kao osmišljena i usmjerena ljudska djelatnost (ma kojim konkretnim postupcima bila provedena) predočuje kao uspostava one razine značenja koja prerasta u platformu mogućeg obuhvata svih značenjskih pretpostavki koje se podčinjavaju uspostavi autoreferencijalnih i metajezičnih momenata. Ona svoje značenje stoga nužno zadobiva u zoni proširene svijesti koja u jezičnim predmetima i u drugim artefaktima kulture nalazi svoj djelatni poticaj. Djelatni se moment tiče ne samo propitivanja značenja slijedom procesa njegova uobličavanja, već i prodiranja u jezik mišljenja radi uspostave izokrenute, autoreferencijalne i metajezične pozicije koja povlači za sobom osvještavanje ukupnoga procesa – od njegove osjetilne faze do one metajezične. Riječ je o svojevrsnoj spoznajnoj inverziji, o kontemplativnu povratku spoznajnim ishodištima s kojih se uvijek iznova propituju čovjekove pozicije u svijetu koji je stvorio kao što se propituje i sam svijet u njegovu ukupnu djelovanju na čovjeka.

Ako nas u spoznajnome slijedu življenja percepcija djelatno uvodi u stvarnost koja se nadaje verbalnome označavanju, stilizacija se onda može shvatiti kao vrijednosna razina verbalizacije koja se razabire u činu suverena ovladavanja jezičnim medijem, u emfatički konstituiranu jezičnome predmetu. Uslijed takva se čina jezično konstruiranje predmeta pretapa s fenomenom njegova spoznajnoga nadrastanja i simultana spoznajnoga samonadrastanja subjekta. Djelovanjem uma, tijelo se – a s njime i ukupnost tjelesnih zbivanja – na nov način objavljuje i na nov se način i samo odjelotvoruje. Aktualizirano jezikom, ono provodi značenja, pri čemu i samo događajno zaživljava posredstvom osviještenih, semantiziranih senzacija proizvedenih dozivajućom snagom u jeziku konstruirana događanja.

²⁷ Nadovezujući se na raniji primjer kojim su emocionalna stanja inducirana sinestezijom kao stilskim postupkom (Pupačić), nameće se i primjer deskriptivsko-narativnoga postupka – roman Patricka Süskinda *Parfem* koji pripovijeda o ubojici koji se rukovodi olfaktornom pohotom – temeljena u tematizaciji fenomena čula.

LITERATURA

- Cytowic, R. E. (2002), *Synesthesia: A Union of the Senses*, MIT Press Cambridge, MA.
- Damasio A. R. (2000) *The Feeling of What Happens*. Harcourt. San Diego – New York – London.
- Damasio A. R. (2005) *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. Penguin
- Fairclough, N. (1992) *Discourse and Social Change*, Polity, London
- Fauconnier, G. – Sweetser, E. ur. (1996) *Spaces, Worlds and Grammar*. The University of Chicago Press. Chicago – London.
- Fauconnier, G. i Turner, M. (2002) *The Way We Think. Conceptual Blending and The Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books
- Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Culture*, Basic Books, New York
- Johnson, M. (1987) *The Body in the Mind*. University of Chicago Press, Chicago & London
- Kahl, R. ur. (1971) *Selected Writings of Hermann von Helmholtz*, Waslyan University
- Katz, A.N.; Cacciari, C; Gibbs, R.W; Turner, M ur. (1998) *Figurative Language and Thought*, Oxford University Press: New York – Oxford
- Lakoff, G. – Johnson, M. (1989) *More Than Cool Reason (A Field Guide to Poetic Metaphor)*, The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Lakoff, G. – Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press
- Lakoff, G. (1991) *Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf (1 & 2)* http://lists.village.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Texts/Scholarly/Lakoff_Gulf_Metaphor_1.html; http://lists.village.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Texts/Scholarly/Lakoff_Gulf_Metaphor_2.html
- Mills, S. (1997) *Discourse*, Routledge, London.
- Noë, A. (2002) *Is The Visual World A Grand Illusion?* *Journal of Consciousness Studies* 9 (5-6) Poseban broj.
- Noë, A. (2004) *Action in Perception*, The MIT Press, Cambridge i London
- Pinker, S. (2000) *The Language Instinct*, Perennial Classics, HarperCollins, New York.
- Potter, J. i Wetherell, M. (2004) *Discourse and Social Psychology*, Sage, London.
- Pullum, G.K. (1991) *The Great Eskimo Vocabulary Hoax and Other Irrelevant Essays on the Study of Language* University of Chicago Press, Chicago.
- Sapir, E. (David G. Mandelbaum, ur.) (1958) *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality*. University of California Press.
- Turner, M. (1996) *The Literary Mind*, Oxford University Press, New York – Oxford.

- Weber, J. J. (ur.) (1996) *The Stylistic Reader: From Roman Jakobson to the Present*, Edward Arnold.
- Wetherell, M. i Potter, J. (1992) *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
- Whorf, B. (John Carroll, ur.) (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. MIT Press.
- Wilson, R.A. i Keil, F.C., ur. (1999) *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Science*, The MIT Press, Cambridge i London

SUMMARY

Marina Biti

ON THE RELATION BETWEEN MENTAL AND VERBAL WORLDS FROM THE POINT OF VIEW OF COGNITIVE STYLISTICS

The paper discusses complex relations between language and thought, aiming to unveil the role of perception, that of the brain and that of the mind in the formation of mental worlds, as well as in the process of their transformation ("translation") into verbal forms. The verbal products of the process are being viewed as material effects of cognition, subject to stylistic interventions which enable them to play a role in the cultural surroundings we are immersed in. As such, they themselves become objects and potential mediators of perceptive responses; they play part in the creation of new mental spaces; they are presupposed in the process of constant of cognitive advancement which accompanies human linguistic behavior.

Key words: *language, thought, brain, mind, language of thought, perception, verbalization, emphasis, stylization*